

JONATHAN HARRIS

CONSTANTINOPOL

CAPITALA BIZANȚULUI

traducere din limba engleză de
MIHAI MOROIU

CUPRINS

Mulțumiri	7
1. Orașul minunilor	9
2. Părinții fondatori.....	39
3. Orașul sub paza lui Dumnezeu	74
4. Palatele și puterea	105
5. Biserici și mănăstiri.....	139
6. „Două treimi din bogăția acestui pământ“	171
7. Democrația.....	205
8. Outsiderii	237
9. Interludiul latin	271
10. Vară indiană	305
11. Ruinele Constantinopolului bizantin.....	338
12. Constantinopolul bizantin de astăzi	373
Anexa A: cronologie	405
Anexa B: Lista împăraților	412
Lecturi suplimentare	415
Bibliografie.....	420
Indice	445

a Universității din Bruxelles, Institutul de Istoria Artei al Academiei de Științe a Republicii Cehe, Oxford University Press și Taylor and Francis Group. Am făcut toate eforturile pentru a lua legătura cu deținătorii de drepturi ale celorlalte extrase și sper ca includerea acelor pasaje să fie acceptată ca utilizare conform uzanțelor. În fine, sunt enorm de îndatorat Facultății de Istorie a Royal Holloway pentru acordarea a două semestre de concediu sabbatic, ceea ce mi-a permis răgazul să scriu fără constrângeri, și mai ales lui Stephanie Surrey pentru răbdarea cu care a pus în ordine chestiunile financiare.

În rest, cartea reprezintă propriul meu punct de vedere asupra subiectului și reflectă preferințele și aversiunile mele. Cititorii turci, sper, au să mă ierte pentru că am folosit „Constantinopol” până în 1926 și „Istanbul” abia după aceea, iar cei greci, pentru că le-am atribuit bizantinilor versiuni internaționalizate ale prenumelor și că în general am preferat formele onomastice pe care le-am considerat mai potrivite.

1

ORAȘUL MINUNILOR

Cam pe la anul 1110, regele Sigurd I Magnusson al Norvegiei și o ceată de oameni de-ai săi se întorceau spre casă pe corăbiile lungi după un pelerinaj în Țara Sfântă. Navigând pe Marea Egee spre nord, plănuiau să ajungă în îndepărtata lor patrie pe uscat, traversând Rusia. Iar înainte să ajungă în Marea Neagră și-au pilotat vasele spre portul larg al unui oraș numit de ei Miklagard. Acolo li s-a făcut o primire magistrală. Cărmuitorul din Miklagard, al cărui nume era Kirialax, acoperise străzile care duceau din port până la palat cu postav de preț, în onoarea lor, și, în timp ce străbăteau călare aceste căi bogat împodobite, norvegienii erau însoțiți de coruri și cântăreți la lăută. Ajunși la palatul lui Kirialax, oaspeții au fost invitați la un banchet bogat și, după ce și-au ocupat locurile, li s-au oferit pungi pline cu monede de aur și de argint. Ca și cum această generozitate nu ar fi fost de ajuns, servitorii și-au făcut din nou apariția, purtând sipețe pline de aur, pe care le-au împărțit în același fel. În cele din urmă, au adus o mantie din purpură de preț și două inele de aur pentru

regele Sigurd, care s-a ridicat și a ținut un cuvânt elegant, mulțumindu-i lui Kirialax pentru dărnicie. Când norvegienii au plecat, în cele din urmă, Sigurd i-a făcut cadou lui Kirialax toate corăbiile lui lungi și și-a continuat călătoria pe uscat. Însă mulți dintre oamenii lui au preferat să rămână și să intre în slujba suveranului aceluia oraș splendid.¹

Nu ar fi nimic de reproșat cuiva care și-ar imagina că întregul episod era doar încă o poveste fantastică, imposibil de crezut, din seria nesfârșită din orice saga scandinavă. Dar în esența ei este reală, cel mai probabil. Miklagard chiar a existat și numele lui adevărat era Constantinopol, capitala a ceea ce în istorie a rămas sub denumirea de Imperiul Bizantin sau Bizanț, care la începutul secolului al XII-lea domina Balcanii și o mare parte din Turcia de astăzi. Locuitorii orașului care i-au întâmpinat atât de cordial pe norvegieni erau bizantini, popor creștin vorbitor de greacă și care și considera statul o continuare a vechiului Imperiu Roman. La fel și conducătorul lor, „Kirialax”, era un personaj real, și anume împăratul bizantin Alexie (Alexios) I Comnenul (1081–1118). Numele ciudat care i se atribuie în saga se explică, fără îndoială, din faptul că suptșii săi îl numeau *Kyr Alexios*, „Domnul Alexios”.

Dar adevărul poveștii nu se limitează la locul geografic și la conducător. La fel de bine se verifică și istoria minunățiilor și bogăției Constantinopolului, repetată într-o mulțime de memorii de călătorie din Evul Mediu, lăsate în urmă de pelerini, soldați și diplomați, mulți dintre ei mai sobri și mai convingători decât biograful scandinav al regelui Sigurd, însă cu atât mai uluiți de ceea ce vedeau. Reacția aproape unanimă era cea consemnată de un soldat francez din 1203, care observa că, pe când vasul lui se

¹ Sturluson 1961: 284–7 (n.a.).

aproxia de Constantinopol, cei care încă nu fuseseră niciodată acolo „priveau cu tot interesul spre oraș, deoarece nu-și închipuiau că pe lume poate exista un loc atât de frumos”. Un alt vizitator consemna că, după ce a ajuns și a privit în jur a fost copleșit la vederea atât de minunății. Cu toții declarau la fel: „o cetate extraordinar de frumoasă”, „bogată și renumită” și „cea mai nobilă dintre capitalele lumii”.¹ Constantinopolul nu făcea impresie doar nou-veniților. Era și o sursă de imensă mândrie pentru locuitorii lui. „Cetatea răspândește lumină de necrezut asupra întregii lumi, cu minunile ei”, scria un poet bizantin. Li se părea magnific, lui și contemporanilor, astfel că rareori îi pomeneau numele. Preferau să-i atribuie epetete, spre exemplu „Regina Cetăților” (*basileuousa*), „Marele Oraș” (*megalopolis*) sau, simplu, „Orașul” (*polis*), și nimeni nu avea vreo îndoială la care se referă.²

Trăsătura poate cea mai evidentă a Constantinopolului era dimensiunea lui. Vizitatori veniți din lumea islamică și de la Cordoba, din Spania, erau familiarizați cu orașele mari și prospere, ca Bagdadul, centrul Califatului Abbasid, deși nici oaspeții musulmani nu erau mai puțin uimiți de ceea ce vedeau în capitala bizantină. Pe de altă parte, cei veniți din Scandinavia, ca Sigurd și însoțitorii lui, din Europa Occidentală și din Rusia nu mai văzuseră niciodată un asemenea oraș uriaș. Lumea lor era subdezvoltată, iar pădurile neumblate ocupau în continuare întinderi vaste. Orașele existente aveau cel mult câte 20 000 de locuitori și bisericile de piatră din sate erau cele mai mari structuri

¹ Villehardouin 2008: 34; Anonymous 1995: 119; Fulcher of Chartres 1969: 79; Odo de Deuil 1948: 62–3; Clavijo 1928: 88; Macrides 2002: 193–212 (n.a.).

² Constantine of Rhodes 2012: 21; Choniates 1984: 317; Psellos 1966: 114; Komnene 2009: 39; Georgacas 1947: 358–66 (n.a.).

văzute de majoritatea oamenilor acelor vremuri. În schimb, Constantinopolul oferea o abundență de case, biserici, mănăstiri și palate, multe de dimensiuni colosale. Suprafața cuprinsă între zidurile lui era de aproape 30 000 de hectare, unde probabil locuiau câteva sute de mii de oameni, mai mulți, se spunea, decât locuiau în întreaga Anglie, de la York până la Tamisa. Estimările moderne mai cumpătate stabilesc circa 375 000 de locuitori în secolul al XII-lea, dar și așa era de câteva ori mai populat decât oricare oraș din lumea creștină.¹ Apoi, era frapanta bogăție a orașului căreia i se acorda atâta atenție și în relatarea vizitei făcute de regele Sigurd. Cei care veneau dintr-o lume în care banii abia dacă circulau, ale căror singure posesiuni mobile erau straiile monotone, țesute în casă, și o traistă în care să le țină, se uitau cu gura căscată când vedeau oameni înveșmântați în mătăsuri viu colorate și mărfuri exotice, cum nu își imaginaseră vreodată ca ar exista, scoase la vânzare în piețele cetății. Tejghelele zarafilor erau pline de grămezi de monede din aur și argint și pietre prețioase, iar nobili îmbrăcați în straie bogate, cu barba bine îngrijită și pălărie înaltă treceau călare sau purtați în lectică, mergând la palatul imperial sau întorcându-se de acolo.

Însă era vorba de mai mult de atât. Pe lângă dimensiuni și bogăție, orașul era învăluit și într-o aură supranaturală. Saga despre aventurile regelui Sigurd povestește cum norvegienii au fost invitații de onoare ai unui spectacol de echitație, muzică și artificii pe un loc plat, înconjurat de bănci. Deasupra băncilor erau statui turnate în metal cu asemenea măiestrie, încât ai fi jurat că sunt vii, unele urmărind reprezentațiile, altele părând să-și ia zborul spre

cer. Norvegienii nici nu își puteau imagina cum fuseseră lucrate.¹ Fiecare expunere medievală despre Constantinopol are întotdeauna un fragment de uluire și de respect. Se spunea că un înger stă neîncetat de pază la Hagia Sofia, marea catedrală a orașului. Se mai spunea că la baza uneia dintre coloanele ei erau îngropate cele douăsprezece coșuri în care se adunaseră fărâmiturile rămase după ce se hrăniseră cei cinci mii de oameni. Se povestea chiar că Fecioara Maria, Maica Domnului, luase sub protecția ei specială orașul, păzindu-l de dușmani. Când hanul bulgarilor a amenințat că va ataca orașul în 917, patriarhul Constantinopolului i-a scris avertizându-l să renunțe și amenințându-l nu cu forța militară, ci cu intervenția Sfintei Fecioare care, insista el, era „comandant suprem” al orașului și nu va arăta deloc bunăvoință față de orice asalt și dovadă de trufie.²

Din perspectiva unui secol mai târziu, alăturarea miraculosului și supranaturalului cu ceea ce este fizic și cotidian poate să pară cel puțin curiosă. La urma urmei, pe lume sunt multe orașe sfinte, ca Ierusalimul, Mecirca ori Varanasi, și încă și mai multe centre de putere politică și economică, însă rareori se întâmplă ca o mare așezare urbană să și le revendice pe toate, asemenea Constantinopolului. Ar fi ușor să respingem toate aceste mituri și legende sub pretextul că ar fi simple superstiții medievale, care nu fac decât să ascundă adevărata imagine politică și social-economică. Pe de altă parte, aceste elemente erau fără îndoială extrem de importante în gândirea vizitatorilor medievali ai Constantinopolului, dar și pentru bizantini.

¹ Sturluson 1961: 285–6 (n.a.).

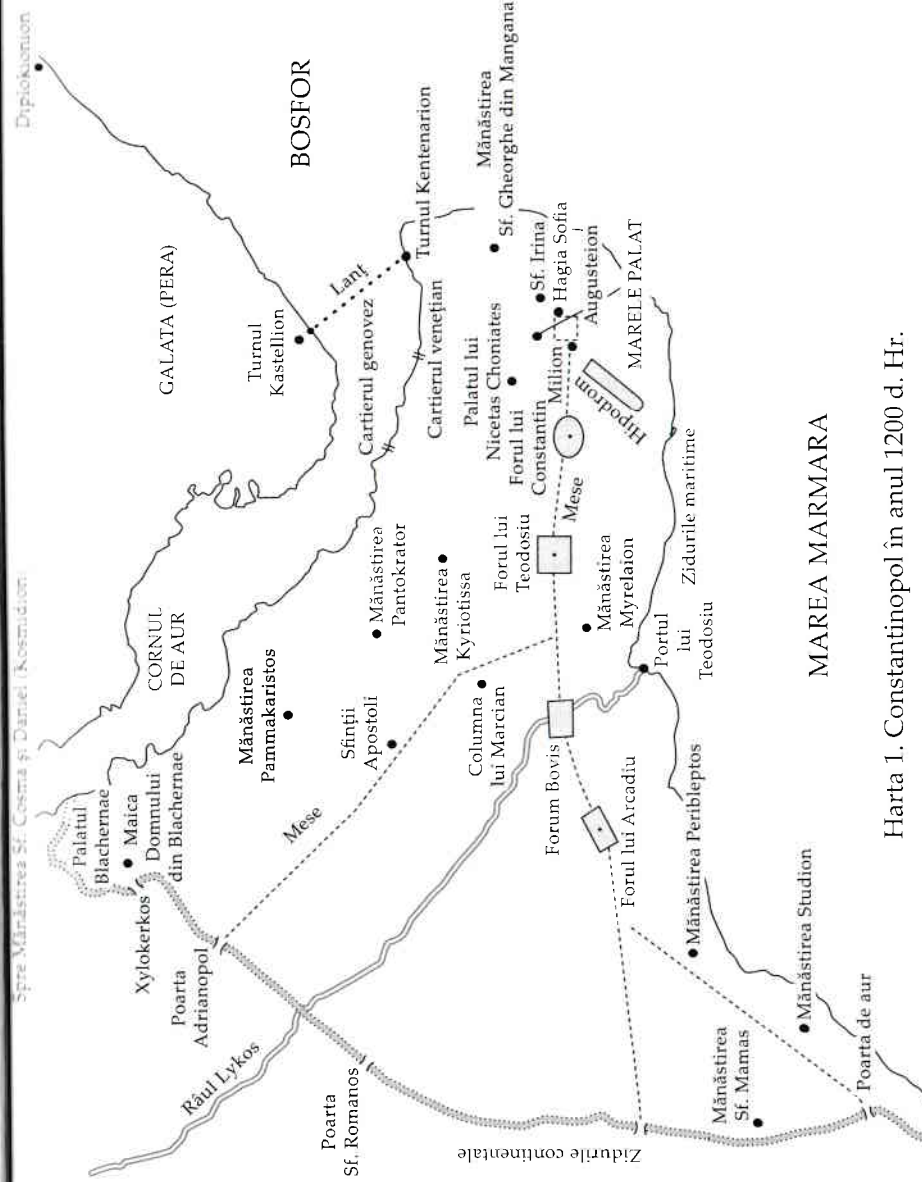
² Berger 2013: 63, 265; Anonymous 1996: 128; Nicholas Mystikos 1973: 70–1 (n.a.).

¹ Ralph Cogheshall 1875: 150; Villehardouin 2008: 34; Jacoby 1961: 109; Dagron 2002: 394–5; Magdalino 1996: 61–6 (n.a.).

Este cât se poate de adevărat că fruntașii Constantinopolului le cultivau asiduul și făceau tot ceea ce le stătea în puteri să promoveze aura spirituală din jurul orașului lor. Bineînțeles, aceste mituri mascau adesea o realitate care se abătea major de la ideal, ceea ce însă nu le scădea deloc semnificația. Idealul juca un rol vital în justificarea realității. Departe de a nu avea nicio legătură cu bogăția și puterea Constantinopolului, miturile și legendele reprezentau principala modalitate prin care împărații bizantini își susțineau poziția politică și diplomatică, fiind un factor major în succesul extraordinar pe care l-a avut Constantinopolul în menținerea sa și a imperiului pe scena istoriei vreme de peste o mie de ani. Pentru că, atunci când a dispărut mitul, au pierit și puterea și bogăția.

*

Metoda cea mai bună de a gusta amestecul îmbătător de farmec lumesc și evlavie religioasă trăit de vizitatorii Constantinopolului bizantin este să urmăim calea pe care ar fi străbătut-o ei pe la anul 1200 d. Hr., când orașul era la apogeu, și să luăm în considerare ce ar fi văzut și, poate și mai important, ce ar fi simțit. Au existat și există două căi de a te apropia de Constantinopol: pe uscat și pe mare. Amândouă te ajutau să anticipezi în chip amuțitor ce va urma. Regele Sigurd și însoțitorii săi au venit pe mare, fiind întâmpinați de silueta orașului, punctată de colonne înalte și de turlle de biserici, înconjurată de Zidurile de apărare maritime. Însă majoritatea vizitatorilor veneau dinspre uscat, iar primul lor contact cu orașul se făcea prin priveliștea turnurilor și imenselor Ziduri de apărare continentale, care apoi îi împiedicau să înainteze. Acești vizitatori erau obligați să ceară permisiunea de a intra printr-una din cele opt porți civile, de obicei prin cea

Harta 1. Constantinopol în anul 1200 d. Hr.

numită Poarta lui Charisios, cunoscută și ca Poarta Adrianopol. Exista și o a noua, Poarta de Aur, o structură impresionantă în vârful căreia erau doi elefanți din bronz, de la capătul sudic al fortificațiilor, însă ea le era rezervată împăraților întorși după campanii victorioase, fiind închisă în mod normal.¹ Formalitățile puteau fi destul de neplăcute, atât timp cât autoritățile interziceau portul oricărei arme în interiorul zidurilor și permiteau accesul doar unor grupuri limitate numeric. Acum ar fi fost probabil momentul pentru ca nou-veniții mai prudenți și mai bogați să apeleze la serviciile unui ghid. După cum povestea sfântos un călător întors acasă, Constantinopolul era ca o pădure imensă, fiind imposibil să găsești ceva fără să fii îndrumat de un localnic spre direcția potrivită. Odată ce primeau permisiunea, vizitatorii intrau prin Poarta Adrianopol pe strada mare, *Mese*, care traversa tot centrul orașului.²

Cei care intrau prin această poartă ajungeau în cartierul numit Blachernae (Vlaherne), la extrema de nord-vest a Zidurilor continentale. Zona era dominată de una dintre cele două principale reședințe imperiale, Palatul Blachernae, ale cărui turnuri înalte se vedeau cu siguranță de la distanță de mulți kilometri. Probabil acolo s-a desfășurat banchetul la care împăratul Alexie i-a invitat pe regele Sigurd și suita lui. Oamenii de rând nu aveau privilegiul de a vizita palatul, în schimb puteau intra în bisericile și mănăstirile Constantinopolului. Chiar dacă o bună parte din zona periferică a orașului din apropierea Zidurilor continentale și la sud de Blachernae era destinată viilor,

¹ Robert of Clari 1936: 108–9; Harun Ibn-Yahya 1932: 155; Van Millingen 1899: 59, 73; Bassett 2004: 212 (n.a.).

² Liudprand of Cremona 2007: 239; Fulcher of Chartres 1969: 78; Majeska 1984: 44–7; Ciggaar 1996: 39–40, 46 (n.a.).

livezilor, grădinilor de zarzavat și ogoarelor de grâu,¹ ghizii le-ar fi atras atenția celor nou-sosiți că în vecinătate se află mai multe clădiri eclesiastice importante. În Blachernae ar fi putut să intre în Mănăstirea Mântuitorului din Chora și în biserica Maicii Domnului, care servea drept capelă a palatului. Aceasta era o clădire frumoasă, al cărei acoperiș avântat era susținut de coloane zvelte din marmură verde. La sud se aflau Fecioara Peribleptos, Sfântul Ioan Studitul (Stoudios) și Sfântul Mamas (Mamant), toate în apropiere sau în drum spre Poarta de Aur. Biserica Sfintei Fecioare de lângă Poarta Pege se mândrea cu un izvor tămăduitor care, se spunea, vindecase mulți împărați și împărătese bizantine.²

Spre deosebire de majoritatea turiștilor de astăzi, vizitatorii medievali nu intrau în biserici și în mănăstiri pur și simplu, ca să se uite la podoabe și arhitectură. Dacă multe dintre relatările călătorilor cuprind asemenea elemente, altele abia dacă le menționează, ei fiind mult mai interesați de altceva – și anume de reputația de loc sfânt a Constantinopolului. La prima vedere, nu este foarte limpede de ce creștinii medievali îi acordau o asemenea semnificație spirituală. În definitiv, orașul nu jucase niciun rol în Evanghelii – și de fapt nici nu arăta așa la vremea lui Hristos. Bizantinii susțineau, chiar dacă pe baza unor dovezi sărace, că Biserica lor era întemeiată de Sfântul Andrei, unul dintre cei doisprezece apostoli sau ucenici inițiali ai lui Hristos, la fel cum cea a Romei era întemeiată de Sfântul Petru. Mai mult de atât, Constantinopolul juca un rol important în ierarhia eclesiastică. Acolo se

¹ Odo of Deuil 1948: 65; Clavijo 1928: 87–8 (n.a.).

² Procopius of Caesarea 1940: 41; Berger 2013: 199; Talbot și Johnson 2012: 211–13 (n.a.).

desfășuraseră trei sinoade ecumenice, în 381, 553 și 680, ale căror hotărâri erau considerate obligatorii pentru întreaga Biserică. Era una dintre cele cinci cetăți ale lumii creștine în care episcopii erau onorați cu titlul de patriarhi (celelalte fiind Roma, Alexandria, Antiohia și Ierusalim). Patriarhul Constantinopolului se bucura de un enorm prestigiu și de mare autoritate nu numai în Imperiul Bizantin, ci cu mult dincolo de hotarele lui, până în Rusia, iar bizantinilor le făcea plăcere să folosească expresia „Noul Ierusalim” ca metaforă pentru capitala lor.¹ Cu toate acestea, dacă pelegrinii aveau ocazia să viziteze la Ierusalim chiar locurile pe unde trecuse Iisus propovăduindu-și învățăturile, iar la Roma puteau merge pe urmele pașilor apostolilor Petru și Pavel, la Constantinopol nu exista nimic de acest fel.

Ceea ce avea însă capitala bizantină era ceva doar cu o treaptă mai jos decât amintirea prezenței lui Hristos: un tezaur neasemuit de moaște, desăvârșit de-a lungul secolelor. Moaștele erau fie rămășițele pământești ale sfinților, fie obiecte foarte apropiate de sfinți sau de Sfânta Fecioară și chiar de însuși Hristos. S-a estimat că la Constantinopol, în anul 1200, existau circa 3 600 de relicve, provenind de la 476 de sfinți. Asemenea obiecte erau profund venerate de creștinii medievali, deoarece reprezentau o legătură tangibilă cu sfințenia celui evocat. Ei credeau că rugăciunile într-un loc sfințit de prezența moaștelor vor fi mult mai bine primite și, uneori, chiar capabile să aducă vindecări miraculoase. Cele mai alese odoare ale colecției, printre care ceea ce se considera Cununa de Spini și câteva obiecte folosite în timpul Patimilor lui Hristos erau puse deoparte în capela Sfintei Fecioare din Pharos, aflată în Marele

Palat, fiind arătate doar celor mai de seamă oaspeți. Desigur, la multe altele avea acces și publicul larg, deși, inevitabil, localnicii aveau grijă să profite de pe urma afluxului de turiști, care nu erau lăsați să le vadă gratis. Principala atracție a bisericii Maicii Domnului din Blachernae era faimosul *Maphorion* al Sfintei Fecioare, vălul care îi acoperea capul și umerii. Era păstrat împreună cu o pictură murală a Fecioarei într-o capelă mai mică, circulară, într-o latură a bisericii principale.¹ Puțini vizitatori creștini ar fi ratat ocazia să se roage în fața unui obiect considerat atât de apropiat de miezul credinței lor, cu emoționant entuziasm, fără nici cea mai mică urmă de scepticism față de autenticitatea lui.

*

După ce plecau din Blachernae și se îndepărtau de vecinătatea Zidurilor continentale, călătorilor le lua ceva vreme să străbată pe jos acea zonă de vest, mai puțin construită, ca să ajungă în partea mai populată a orașului, distanța fiind de peste patru kilometri și jumătate. Pe măsură ce înaintau spre est pe promontoriul tot mai îngust pe care fusese construit Constantinopolul, vizitatorii ar fi devenit curând conștienți de apropierea de mare, trădată de izul de sare al brizei, de țipetele pescărușilor și de valurile albastre văzute tot mai des printre clădiri. Acolo era Cornul de Aur, portul Constantinopolului, plin de nave, cu tachelaje și catarge ferm desenate pe cer. De-a lungul Cornului de Aur se înșirau cartierele aglomerate, unde locuia poporul muncitor și cele populate de negustorii

¹ Choniates 1984: 317; John Mauropous in Kazhdan și Epstein 1985: 255; Dvornik 1958: 138–80 (n.a.).

¹ Anonymous 1996: 121–2; Robert of Clari 1936: 112; Majeska 1984: 186, 333–7 (n.a.).